

**LILLE ORDBOG
FOR
SLÆGTSFORSKERE**

**FREMMEDORD OG GAMLE UDTRYK
ÆLDRE MÅL- OG VÆGTANGIVELSER
PENGEVÆSEN
ROMERTAL**

Ordbog

7bris	september
8bris	oktober
9bris	november
10bris ...	december

A

A	latin - efter
Absolution	latin - skriftemål, syndsforladelse - publice absolution = offentligt skrifte.
Absolutus, absoluta, absoluti	latin - person(er), som har været til skrifte og har fået syndsforladelse.
Absolvere	latin - give syndsforladelse.
Accidens	betegnelse for en embedsmands uvisse indtægter, d.v.s. indtægter ud over den faste løn - f. eks. præstens betaling for at holde en ligprædiken.
Accise	afgift af de varer, som bønderne bragte til torvs i købstæderne.
Accisebod	stedet, hvor bønderne betalte Accise - oftest beliggende ved byporten.
Adelbonde	selvejerbonde i modsætning til fæstebonde.
Adkomstbrev	dokument, som beviser en persons lovlige ejerskab eller brugsret til en ejendom eller lign. - f. eks. et skøde, et skiftebrev, en lejekontrakt eller lign.
Aetatis	latin - i en alder af - aetatis 50 = 50 år gammel
Aftægt	en form for alderdomsunderstøttelse, hvor ejeren eller brugeren af en ejendom som hel eller delvis kompensation for at sælge eller afstå sin ejendom, modtager en livsvarig ydelse fra den nye ejer eller bruger.

Aftægtskontrakt	dokument, hvori en aftægtsydelse er specificeret i form af penge, naturalier, tjenesteydelser eller andre rettigheder.
Agerren	en rende eller fordybning, undertiden en strimmel opløjet jord, der danner skel mellem to agre. Undertiden blot kaldet en ren (udtales rénn)
Agnatiske slægtslinie	den mandlige slægtslinie.
Alb.	forkortelse for "album" - se afsnittet om mål og vægt.
Allehelgensdag	1. november
Alminding	et hede- eller mosedrag, et stykke skov eller et gadekær, som ikke ejes af nogen bestemt, men som kan benyttes og udnyttes af samtlige beboere i landsbyen, sognet eller det større område, hvori almindingen ligger Danmarks mest kendte alminding er skovområdet Almindingen på Bornholm, som kunne udnyttes af alle øens beboere.
Aner	en persons forældre, bedsteforældre, oldeforældre o.s.v.
Anetavle	en skematisk oversigtstavle over en persons - probandens - aner.
Anno	latin - år.
Anno aetatis	i en alder af - anno aetatis 75 = 75 år gammel.
Anno et die ut supra	latin - år og dag som nævnt ovenfor.
Anno ut supra	latin - ovennævnte år
Annuntiatio Mariae (virginis)	latin - Marias bebudelsesdag = 25 marts.
Anonymu, anonyma, anonymi	latin - uden navn - anvendes undertiden om død-fødte og/eller udøbte personer.
Anordning	det samme som forordning - lovbestemmelse udstedt af en enevældig konge.
Ante	latin - før - f. eks. Dom: ante Paschat: = søndagen før påske.
Arbejdspenge	undertiden kaldet erridspenge - en pengeydelse, som en fæster betalte til godsejeren i stedet for at yde korporligt hoveriarbejde for ham.
Arre	en art havre, som tidligere var almindeligt dyrket her i landet.

Ascendens	slægtsskab i opadgående linie - forældre, bedsteforældre, oldeforældre o.s.v.
Ascendenter	aner.
A.u.s.	forkortelse for anno ut supra = ovennævnte år.
Avia	latin - bedstemor.
Avus	latin - bedstefar
B	
Badskær	barber, som også beskæftiger sig med lægekunst, navnlig åreladning og ki-rurgi - det samme som bartskeer
Bapt.	forkortelse for latin baptizatus, baptizata, baptizati.
Baptizatus, baptizata, baptizati	latin - døbt(e)
Bartskeer	barber som også beskæftiger sig med lægekunst, navnlig åreladning og ki-rurgi - det samme som badskær.
B. B.	Forkortelse for bar barnet, ofte M. b. B. d.v.s. Moderen bar barnet.
Beneficeret gods	det samme som mensalgods - det gods, som var afsat til underholdning for en præst. Omfattede det mere end præstegården med dens jordtilliggende, blev det som regel bortfæstet.
Bindingsværk	murværk bestående af et skelet af tømmer udfyldt med lerklining eller mursten i mellemrummene.
Birk	en retskreds, jurisdiktion, hvori retten til at udnævne rettens embedsmænd inde-haves af en privatperson. Et birk er som regel geografisk koncentreret omkring en hovedgård, og udnævnelsesretten til birkets embedsmænd tillagt ejeren af hovedgården.
Birkedommer	birkets øverste embedsmand, som indehaver politi- og domsmyndighed - kaldes også birkefoged.
Birkefoged	den samme person som birkedommeren.
Birkeskriver	birkets skrivekyndige embedsmand - birkedommer- og birkeskriverem-bedet er undertiden forenet hos samme person.

Bislag	udbygning, der danner vindfang foran husets indgangsdør.
Beatus, beata, beati	latin - salig (i betydningen afdød).
Blidemåned	februar måned.
Blomstemåned	maj måned.
Blå mandag	fastelavns mandag (varierende dato)
Blå påskedag	palmesøndag (varierende dato)
Blå tirsdag	tirsdagen efter palmesøndag (varierende dato)
Boel-	se bol-
Bol- bolsted	et mindre landbrug, som regel af størrelsen 1 til 2 ½ tdr. hartkorn.
Bondefoged	kongelig embedsmand i 16- og 1700-tallet - varetog kongens interesser på tingene og havde en vis politimyndighed - kaldes også delefoged.
Bomærke	et eller flere simple tegn, hvormed en ikke-skrivekyndig person kan underskrive sig - består ofte af underskriverens initialer, f. eks. I. P. S. for Jens Peder(s) Søn - og kaldes i så fald også navnemærke.
Brandstod = brandstød	hjælp eller erstatning til en person, som har lidt skade ved brand.
Branstodsmand brandstødsmand	person, som modtager hjælp eller erstatning efter brandskade.
Byfoged	kongelig embedsmand i en købstad - øverste politi- og dømsmyndighed i en købstad.
Byskriver	Øverste skrivekyndige embedsmand ved bytinget.
Byting	Købstædernes retsinstans - oftest med underretsstatus, men visse købstæders byting havde dog landsretsstatus. - Lededes af byfogeden.
Børnehuset	Institution oprettet i København af Chr. IV som hjem og opdragelsesanstalt for forældreløse børn og tiggerbørn.

C

Circumcisio Domini	latin - Christi omskærelsesdag = 1. Januar
Cognatiske slægtslinie	den kvindelige slægtslinie.
Commater	latin - kvindelig fadder.
Compater	latin - mandlig fadder.
Confitens	latin - altergæst.
Conjux	latin - ægtefælle.
Contributioner	afgifter - kongelige contributioner ..... skatter
Copulatus, copulati, copulata,	latin - ægteviet.
Cordon	militært udtryk - kæde af soldater eller politi opstillet til beskyttelse af et eller andet - kan også staves kordon.
Corpus delicta	latin - genstanden for en forbrydelse, f. eks. den myrdede person, den stjalne genstand o.s.v.
Cum curate marita	latin - med ægtemanden som værge.
Cum curate patria	latin - med faderen som værge.
Cum omnibus oneribus	latin - med alle påliggende skatter.
Cum omnibus pertinentibus	latin - med alt tilliggende (jord).
Curator	latin - formynder, værge.
Curriculum vitae	latin - levnedbeskrivelse.
Cyprianus	bog om spådomskunst og drømmertydning, navngivet efter eremitten og spåmanden Cyprianus.

D

Danske Kancelli	Det regeringskontor, som indtil 1848 forestod statens indenrigske anliggender, herunder bl. a. justitsvæsenet, kirke- og undervisningsvæsenet m.m. Et særligt kontor under Dansk Kancelli, Rente-kammeret, forestod statens finans- og regnskabsvæsen. I
------------------------	--

1848 afløst af og opdelt i statsministeriet, indenrigsministeriet, justitsministeriet og ecclesiastikministeriet. Rentekammerets funktioner blev overtaget af finansministeriet

Datum ut supra	latin - ovennævnte dato.
Dca.	forkortelse for Dominica, d.v.s. søndag.
Decimantes	latin - tiendeydere
Deducta	latin - bevis, følgeslutning, deraf følger.
Defunctus, defuncta, defuncti	latin - afdød(e).
Delefoged	kongelig embedsmand i 1600- og 1700-tallet - varetog kongens interesser på tingene og havde en vis politimyndighed - kaldes også bondefoged.
Delemål	retsforfølgning, rettergang.
Delinkvent	forbryder
Delinkventskat	en skat, der opkrævedes til afholdelse af omkostningerne i forbindelse med straffesager, fængsling og straffenes eksekution, når den dømte forbryder ikke selv kunne udrede disse omkostninger.
Delicta	latin - forbrydelse.
Demat	et arealmål, navnlig anvendt i marskegne og efterhånden i store dele af Sønderjylland. 1 demat er lig med så stort et stykke høland, som 1 karl kunne afhøste på en dag.
Denatus, denata, denati	latin - afdød(e).
Deprecatrix	latin - kvinde, som aflægger skriftemål.
Deputat	en fast indtægt, der kunne lægges til en embedsmands normale løn, oftest ud-betalt i naturalier, f. eks. i form af deputatkorn eller deputatbrænde.
Descendens	latin - slægtskab i nedadgående linie - børn, børnebørn o.s.v.
Descendenter	latin - efterkommere.
Designation	latin - en fortegnelse over arkivalier, som skal medfølge som følgeseddel, når en myndighed afleverer arkivalier til et arkiv.

Desponsatus, desponsata, desponsati	latin - trolovet, trolovede.
Detachment	militært - mindre militærafdeling, som er adskilt fra hovedenheden.
Dies	dag
Dies accepti baptismi	latin - dåbsdag
Dies copulationis	latin - bryllupsdag
Dies dominicus	latin - søndag, oftest blot kaldet Dominica, forkortet til Dom., Domin. eller Dca.
Dies Jovis	latin - torsdag.
Dies lavationis	latin - lørdag.
Dies Lunae	latin - mandag.
Dies Martis	latin - tirsdag.
Dies Mercurii	latin - onsdag
Dies mortis	latin - dødsdag
Dies natalis	latin - fødselsdag
Dies Saturni	latin - lørdag.
Dies sepulturae	latin - begravelsesdag
Dies Veneris	latin - fredag
Disk	et fad, hvorpå oblater ombæres under en nadver
Dom. eller Domin.	forkortelser for Dominica, søndag
Dom. Esto mihi	fastelavns søndag (varierende dato)
Dom. Exaudi	4. søndag efter påske.
Dom. Invocavit	1. søndag i fasten (varierende dato)
Dom. Jubilate	3. søndag efter påske (varierende dato)

Dom. Judica	5. søndag i fasten
Dom. Laetare	Midfaste søndag (varierende dato)
Dom. Misericordia.	2. søndag efter påske (varierende dato)
Dom. Oculi	3. søndag i fasten (varierende dato)
Dom. Paschati	Påskesøndag (varierende dato)
Dom. Pentecosta	Pinsesøndag (varierende dato)
Dom. Qvasimodogeniti	1. søndag efter påske - i ældre tid fast konformations søndag (varierende dato)
Dom. Reminiscere	2. søndag i fasten (varierende dato)
Dom. Vocem jucunditatis	5. søndag efter påske.
Dominica	latin - søndag
Dragkiste	skuffemøbel på lave ben og sædvanligvis 4-5 skuffer, svarende til nutidens kommode.
Dæle	bræt, planke.
Døjt	en hollandsk kobbermønt - duit - i Danmark brugt om en toskilling.
Dørns eller dørnsk	stuehus
E	
E	fra
Ecclesiastikministeriet	fra 1848 et ministerium med portefølje inden for kultur, kirke, og undervisning. Senere opdelt i kulturministeriet, kirkeministeriet og undervisningsministeriet
Efterslægtstavle	tavle eller skematisk opstillet fortegnelse over en persons - probandens - efterkommere.
Egekisteskat	særskat på kister af egetræ, primært anvendt efter tabet af flåden i 1808, hvorefter egetræ primært skulle anvendes til skibsbygning.
Ejusdem	latin - samme måned

Emmerdag	det samme som tamperdag, se dette.
Enestegård	en gård, som allerede før udskiftningen, havde sin jord uden for dyrk-ningsfællesskabet. - som regel lå enestegårde uden for landsbyerne.
Enklave	betyder egentlig "et område, som er indesluttet i et andet område". Bruges navnligt om de sønderjyske enklaver, d.v.s. de områder i Sønderjylland, der hørte under kongeriget, men lå omgivet af områder, der hørte under hertug-dæmnet Slesvig-Holsten. Bruges bl. a. også i det bornholmske skovområde Almindingen, hvor nogle sogne har enklaver, der ligger inden for et andet sogns grænser.
Eodem eller eodem die	latin - samme dag.
Epiphan eller Epiphanius	Hellig 3 kongers dag, 6. januar -
Epitaf eller epitafium	latin - mindetavle over en afdød person - mange epitafier er bevaret og findes ophængt rundt omkring i kirkerne.
Erhvervsarkivet	et landsdækkende arkiv, hvor der opbevares erhvervshistoriske arkivalier fra forskellige erhvervsvirksomheder fra de største aktie-selskaber til den lokale grønthandler. Arkivet ligger i Århus.
Erridspenge	Pengebeløb, som en fæster betalte til sin husbond i stedet for at yde hoveriarbejde for ham.
Eskadron	militær rytterenhed, sædvanligvis på 4-500 mand.
Ex	latin - fra
F	
Fag	mellemrummet mellem 2 bærende stolper i et bindingsværkshus
Fattigfoged	en (mands)person, som havde til opgave at holde fremmede tiggere borte fra sognet, ofte en af sognets egne fattiglemmer. - Også kaldet stodderkonge.
Fattigkommission	siden udstedelsen af fattigloven af 1803 det udvalg, som med sognepræsten som formand bestyrede sognets fattigvæsen.
Fdk.	forkortelse for fjerdingkar - se afnittet om mål og vægt.

Feldbereder	håndværker, som garver og forarbejder skind.
Feria	ofte forkortet til Fer. - latin - egentlig hverdag, senere brugt i betydningen ugedag.
Feria 2da eller Feria secunda	mandag
Feria 2da Pasch. Eller Feria secunda Paschatus	2. påskedag.
Feria 2da Pentec. eller Feria secunda Pentecosta	2. pinsedag.
Feria 3tia eller Feria tertia	tirsdag
Festum	latin - kirkelig højtid, højtidsdag.
Festum Annuncio Mariae	latin - Marias bebudelsesdag - 25 marts.
Festum Assumptio Christi	latin - Kristi himmelfartsdag
Festum Candelarum	latin - egentlig "lysets højtid" - fordansket til Kyndelmisse = 2. februar.
Festum Circumcisio	latin - Kristi omskærelsesfest - nytårsdag
Festum Purificatio Mariae	latin - Marias renselsesfest - 2. Februar
Festum Nativitas Christi	latin - Kristi fødselsdagsfest - juledag - 25 december.
Filius, filia, filii	latin - søn, datter, børn.
Fiskemåned	september måned.
Fkr.	forkortelse for fjerdingkar - se afsnittet om mål og vægt.
Forbandt	byggemetode, hvor de korte fuger mellem teglstenene ligger forskudt for hinanden. Afhængigt af fugemønsteret tales om forskellige typer forbandt.
Formynder	person, som i retsanliggender, bl. a. skiftesager, handler og træffer afgørelser på vegne af en umyndig person - kaldes også værge - se dette og se også lavværge.
Forordninger	lovbestemmelser udstedt af en enevældig konge - kaldes også anordninger.
Forprang	køb af varer inden disse er bragt til torvs.

Frater	latin - broder.
Fripas	dokument, der løser en person fra stavnsbåndet.
Frøkenskat	også kaldet prinsessestyr - Særskat til finansiering af prinsessebryllupper og deres medgift.
Fæstebrev	Dokument, hvori en godsejer på visse betingelser, som enten kan være lovbestemte eller aftalte og fremgår af fæstebrevet, overlader brugsretten af en ejendom - jordstykke, gård eller hus - til en anden person, kaldet fæsteren.
Fæsteboelsmand	Fæsteren af een mindre landbugsejendom på mellem 1 og 3 tønder hartkorn.
Fæstebonde	Fællesbetegnelse for fæstegårdmænd og fæstehusmænd med bopæl på landet.
Fæstegårdmand	fæsteren af en bondegård med et jordtilliggende på 3 tønder hartkorn eller derover.
Fæstehusmand	fæsteren af et jordløst hus eller et hus med et jordtilliggende på mindre end 1 tønde hartkorn.
Fæstepenge	Engangsafgift til en godsejer betalt af fæstebønderne ved fæsteover-tagelsen.
Fåremåned	april måned.
G	
Garnison	Hjemsted for en militærafdeling - kaserne, lejr og lignende, hvor enheden opholder sig i fredstid.
Garnisonskort	Kort, som viser, hvor de militære enheder er garnisoneret, d.v.s. har deres kaserne og lejre i fredstid.
Gemen	almindelig, dagligdags, jævn (uden nogen nedsættende betydning)
Genealogi	Slægtshistorie, slægtsforskning.
Gens	latin - slægt.
Glugmåned	januar måned
Gregorianske kalender	kalendersystem, som omkring år 1700 stort set over hele Europa

afløste den foregående julianske kalender - se dette. Grunden til systemskiftet var, at årene efter den julianske kalender var lidt for lange. I Danmark skete overgangen i februar måned år 1700, idet den 18 febr. 1700 er sidste dag, som dateres efter den julianske kalender, og 1. marts er den første dag, der dateres efter den gregorianske kalender. Datoerne fra og med 19. febr. til og med 28. febr. 1700 fore-kommer altså ikke i Danmark.

Grundværdikort

kopier af formindskede matrikelkort, som viser jordens værdi pr. arealenhed - Kortene fremstilles af Statens Ligningsdirektorat i forbindelse med den almindelige ejendomsskyldvurdering - kaldes også vurderingskort.

Gudmoder

Den kvinde, der bærer et barn til dåb.

Guider

Refererer her til statsarkivernes håndbøger med oversigter over de arkivalier, som arkiverne opbevarer. Guiderne har følgende titler:

Landsarkivet for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse (2 bind)

Landsarkivet for Sønderjylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse (1 bind)

Landsarkivet for Fyn og hjælpemidlerne til dets benyttelse (1 bind)

Landsarkivet for Sjælland m.m. og hjælpemidlerne til dets benyttelse (1 bind)

Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse (mange bind - endnu ikke komplet)

Erhvervsarkivets arkivoversigter (3 bind)

Alle guiderne kan ses på Byhistorisk Arkiv i Esbjerg.

Gørtler

Håndværker der fremstiller ting af messing - omtrent det samme som rotgies-ser, men gørtlerens arbejder er som regel større eller mere komplicerede.

H

Halvgård

mellemstort landbrug med et jordtilliggende fra ca. 3 til godt 5 tønder hart-korn.

Helgård

større landbrug med et jordtilliggende på ca. 6 tønder hartkorn eller mere.

Hemmelighed

toiletrum på herregårdsbygning, hvor afføringen i frit fald gennem en muret skakt udvendig på huset endte i voldgraven.

Herred	et geografisk område bestående af et varierende antal, normalt 6-20 sogne, som stort set siden vikingetiden har haft et fælles tingsted, hvor retslige uo-verensstemmelse blev afgjort og pådømt. Allerede i den tidlige middelalder udgjorde herrederne grundlaget for landets inddeling i retskredse.
Herredsfoged	kongelig embedsmand, som indehaver højeste politi- og domsmyndighed i herredet.
Herredsskriver	Herredets skrivekyndige embedsmand - undertiden er herredsfoged- og herredsskriverembedet lagt sammen.
Herregård	en hovedgård - se dette - tilhørende en "herre", d.v.s. en adelig person - betegnelsen bruges ofte om ejendommens hovedbygning alene.
Hjelmet	med hvidt forhoved - om køer.
Hor	seksuelt samkvem mellem personer, hvoraf den ene eller begge parter er gift med en anden end den aktuelle partner - strafbart - se også lejermål.
Hora	latin - time - 8 hora = klokken 8.
Hovedgård	større gård, med et jordtilligende af såvel privilegeret som uprivilegeret jord. Den privilegerede jord, hovedgårdsmarken, dyrkedes fra selve hovedgården og var skattefri - den uprivilegerede jord kaldes bøndergodset og var bort fæstet til bønderne. Når en og samme person ejer flere hovedgårde, kaldes den af hovedgårdene, hvor han bor, for sædegården.
Huemoder	den kvindelige fadder, som følger med gudmoderen til døbefonten og holder barnets hue under selve dåbshandlingen.
Humatus, humata, humati	latin - begravet, begravede.
Hysken	toilet, lokum
Hømåned	juli måned
Høstmåned	august måned
Ibd. eller ibid. eller ibm.	forkortelser for ibidem = latin: samme sted
Ibidem	latin - samme sted.
Ildstedsskat	ekstraskat, der pålignedes efter antallet af ildsteder i husene.

Inderste	person, som bor til leje hos en anden - det samme som indsidder
Indsidder	person, som bor til leje hos en anden - det samme som inderste.
Introducere	latin - genindlede en barselkvinde i menighedsfællesskabet - se også introduktion.
Introduktion	en kirkelig ceremoni i forbindelse med barselkvinders første kirkegang efter en fødsel - fandt som regel sted ca. 6 uger efter denne - Intro-duktionen var en fast (tvungen) ceremoni indtil 1797, men praktiseredes fortsat langt op i 1800-tallet.
Item	latin - ligeledes.
J	
Jordebog	en fortegnelse over en hovedgårds jordtilliggende af privilegeret (skattefri) og uprivilegeret jord. Indeholder oplysninger om fæstebøndernes navne og størrelse af deres fæstede ejendomme samt oplysninger om deres skatter og landgilde (fæsteafgifter til godsejeren). Jordebøgerne anvendtes i forbindelse med afregningerne af de kongelige skatter.
Julemåned eller Julmåned	december måned
julianske kalender	ældre, lidt unøjagtig kalendersystem, som tidligere blev anvendt i størstedelen af Europa, men omkring år 1700 erstattedes af den gregorianske kalender. Unøjagtigheden ved den julianske julianske kalender består i, at den indeholder lidt for mange skudår, og over en periode derfor "kommer foran" i forhold til soltiderne, d.v.s. at jævndøgn og solhverv indtræffer på tidligere og tidligere datoer.
Jus	latin - ret, rettighed.
Jus patronatus	latin - kaldsretten til præsteembede - privatpersoner eller institutioner, f.eks. hospitaler eller latinskoler kunne tidligere indehave retten til at kalde og udnævne præsterne ved en eller flere bestemte kirker. Præsterne skulle dog godkendes af biskoppen.
Jus vocandus	latin - retten til at udnævne (birke)rettens embedsmænd. Jus vocandus var oftest tillagt ejeren af den hovedgård, som det pågældende birk var knyttet til.

K

Kag	skampæl - den pæl, hvortil misdædere var bundet under eksekvering af en idømt korporlig straf.
Kagstrygning	korporlig straf bestående af piskning ved byens kag.
Kaldsmænd	stævningsmænd.
Kapitelstakst	den årlige middelprijs på korn - kapitelstaksten beregnedes af domka-pitlet til kapitalisering af korntienden.
Katechumeni	latin - elever der undervistes af præsten, før de kunne antages til altergang -forløber for konfirmationen.
Kersdag	kyndelmisse = 2. februar.
Kirkebog	<p>Protokol, hvori sognepræsten - i nyere tid kordegnen i byerne - registrerer de kirkelige handlinger, som fandt sted i hans sogn. Føring af kirkebøger blev påbudt ved lov i 1646 af Christian d. IV. Der var oprindeligt ikke faste regler for hvordan kirkebøgerne skulle føres udover at barnedåb, ægteskaber og begravelser skulle registreres, og derfor er de ældste kirkebøger frem til ca 1814 temmelig forskellige i form og indhold. De ældste kirkebøger giver således oplysning om dåbsdato, mens fødselsdatoen meget ofte er udeladt. Ved dødsfald er det begravelsesdatoen, der registreres, mens dødsdatoen langt sjældnere anføres. Kvinder og børn registreres ofte uden anførsel af navn som f. eks. Jens Pedersens kone, søn eller datter eller blot som Jens Pedersens barn.</p> <p>Ved kirkebogsreformen 1814 fremkom nye skematiske kirkebøger, hvori registreres såvel fødselsdag som dåbsdag, barnets og begge forældrenes navne m.m. Desuden registreres konfirmationer, vielser og dødsfald, sidstnævnte altid med både dødsdag og begravelsesdag. I visse perioder registres tillige koppevaccinationer, tilflytninger til sognet samt fraflytninger fra dette.</p> <p>I 1892 gennemføres den 2. kirkebogsreform, hvorefter der registreres fødsel og dåb, konfirmation, vielser og dødsfald som tidligere, men nu mere de-taljeret.</p> <p>Arkiverne udleverer ikke originale kirkebøger til studiebrug, når de er ældre end 1892, men derimod kan de studeres som fotokopier eller som mikro fotos. Nyere kirkebøger udleveres i original, dog kun når de er mindst 50 år gamle regnet fra sidste indførsel.</p>

Byhistorisk Arkiv i Esbjerg råder (medio 2001) over en samling mikrofotograferede kirkebøger, altså kirkebøger ældre end 1892, fra hele Nørre- og Sønderjylland samt foreløbigt et mindre antal kirkebøger fra øerne.

Kirkelig datering	datering med kirkeåret som grundenhed, som jævnlig anvendes i kirkebøger, der er ældre end 1814 - se også "kirkeåret".
Kirkens disciplin	kirkens krav om, at personer, som havde forsyndet sig mod visse kirkelige regler og bud, skulle stå offentligt skrifte, d.v.s. aflægge skriftemål foran den forsamlede menighed - de vigtigste af disse forseelser var hor og lejemål, udeblivelse fra regelmæssig altergang samt uagtsomhed i forbindelse med børnedød, ofte det, der i nutiden kaldes vuggedød.
Kirkeåret	regnes fra og med 1. søndag i advent i et kalenderår til dagen før 1. søndag i advent i det følgende kalenderår - f. eks. begynder kirkeåret 1795 den 1. søndag i advent i kalenderåret 1794 = 30. nov.1794 og slutter lørdagen før 1. søndag i advent i kalenderåret 1795 = 28. nov.1795 . Datering efter kirke-året benyttedes jævnligt i de ældste kirkebøger frem til 1814.
Klinede vægge	bindingsværk, hvor mellemrummet mellem stolperne er en grenfletning med lerklining på begge sider.
Knebelsbart	overskæg
Koffardiskib	handelsskib
Konduitelister	detaljerede bedømmelser af underordnedes kundskaber, duelighed og opførsel, som ledende lokale embedsmænd periodisk udarbejdede og indsendte til deres foresatte i centraladministrationen.
Konsumtion	forbrugsafgift på indenlandske varer - ophævet 1851.
Kopskat	at tysk Kopf = hoved - ekstraskat, der pålignedes efter antal hoveder, d.v.s. personer i husstanden - børn indtil en varierende alder, afhængig af stats-kassens øjeblikkelige tilstand, medregnedes ikke.
Kordon	militærudtryk - kæde af soldater eller politi opstillet til beskyttelse af et eller andet - kan også staves cordon.
Korsbrødre	munke af Johaniterordenen.
Kvægskat	periodisk opkrævet ekstraskat pålignet efter antallet af køer på de enkelte landbrug.

Kyndelmesse eller **kyndelmisse** 2. februar.

Kyras let rustning bestående af en bryst- og en rygplade af jern, båret af ryttersol-dater

Kyrasséer ryttersoldat, der bærer kyras.

Kæmner købstadens regnskabsfører

Kåg fladbundet fiskerfartøj, som kun fører ret små sejl - almindelig især til Limfjords-fiskeriet.

L

Landemode et møde mellem stiftsøvrigheden, d.v.s. biskop, stiftamtmand og stiftets provster, undertiden også sognepræsterne eller en del af disse, hvor der drøftes kirkelige anliggende og dømtes i gejstlige retssager.

Landgilde den årlige afgift, som en fæstebonde betalte til husbonden (herremanden, godsejeren) for retten til at bebo fæstegården eller -huset og udnytte fæste-jorden.

Landsarkiv Landsarkivet for Sjælland, Lolland-Falster og Bornholm, beliggende i København. Landsarkivet for Fyn, beliggende i Odense.
Landsarkivet for Nørrejylland, som dækker Jylland fra Skagen til 1864-grænsen og ligger i Viborg Amt.
Landsarkivet for Sønderjylland beliggende i Åbenrå.

Landsting 2. retsinstans, hvortil domme afsagt ved underretterne, d.v.s. ved birketin-gene, bytingene eller herredstingene kunne appelleres. Landstings-dom-mene kunne videreappelleres til højesteret, der var 3. og sidste retsinstans.

Lav Sammenslutning af håndværksmestre indenfor samme fag med det formål at støtte hinanden, når det påkrævedes.

Lavvæрге betød oprindeligt "lovlig væрге, senere anvendes betegnelsen lavvæрге om den væрге, som en enke vælger og antager i bl. a. skiftesager. Lavværgen kan dog også beskikkes af retten. Lavværgen optræder altid sammen med den lavværgede som dennes rådgiver, og han har ikke myndighed til at træffe afgørelser, som den lavværgede er uenig i.

Legitimus, legitima, legitimi	latin - legitime, d.v.s. ægtefødte børn.
Lejermål	ægteskabeligt samkvem mellem to ugifte partnere - var ulovligt, men straffedes normalt kun i gentagelsestilfælde, dog skulle parterne udstå "kirkens disciplin" d.v.s. aflægge offentligt skriftemål - såfremt én eller begge parter var gift til anden side, tales om hor - se dette.
Lensbesidder	ejeren af et grevskab, et baroni eller et friherreskab.
Lensmand	kongelig embedsmand, som bl. a. bestyrede kronens godser inden for det tildelte len. Lensmændene afløstes ved enevældens indførelse af amt-mænd.
Lepra	latin - spedalskhed
Liber daticus	latin - præstens embedsbog, hvori noteres forskellige oplysninger vedrørende embedet og sognet. Disse bøger har meget varierende indhold og historisk værdi.
Lime	fejkest fremstillet af lyngris.
Locus sigili	latin - ofte forkortet til L.S. - latin - seglets plads. Anvendes i afskrifter af for-seglede dokumenter for at angive seglets plads på originaldokumentet.
Lokkebarn	barn avlet uden for ægteskab.
L.S.	forkortelse for Locus sigili - se dette.
Lægd	det geografiske område, hvis potentielle soldater registreres i samme lægds-rulle, fra 1788 som regel svarende til sognet.
Lægdsrulle	fortegnelse over lægdets potentielle soldater.
M	
Magistrat	bystyret, bestående af borgmestre og rådmænd.
Manu propria	latin - med egen hånd, egenhændig (om underskrift) - ofte forkortet til m.p.
Maritus, marita, mariti	latin - ægteemand, hustru, ægtefæller.
Markbøger	protokoller anvendt ved matrikuleringen 1688 til notering af opmålingsresultater og boniteringsangivelser vedr. hver enkelt af bøndernes ager- og engstykker. De originale markbøger opbevares på matrikelsarkivet, kopier eller mikrofotograferede

udgaver findes på landsarkiverne.

Martini eller Martini Dag	11. november - ofte regnet som forfaldsdag for skatter og landgilde - også kaldet Mortensdag.
Mater	latin - moder.
Matrikel	fortegnelse over ejendomme (jorder) med angivelse af deres beskatnings-grundlag.
Matrikelkort	kort over et ejerlavs enkelte jordlodder, tegnet af landmålere og opbe-varet i Matrikelsarkivet.
Matrikelsarkivet	landsdækkende arkiv, som opbevarer oplysninger om opmålinger og beregninger vedr. matriklerne samt matrikelkort og andet kortma-teriale.
Matrimonium	latin - ægteskab
Matrina	latin - gudmoder
M. b. B.	forkortelse for "Moderen bar barnet" til dåb -gudmoderen og den biologiske mor er i sådanne tilfælde en og samme person.
med ført pen eller med påholdt pen	om underskrifter udført af en skrivekyndig per-son, når den egentlige ansvarlige for vedkom-mende dokumentets gyldighed ikke kunde skrive - ofte forkortet til m. f. p. eller m. p. p.
Memorial	skriftlig påmindelse, erindring om et eller andet, rykkerbrev.
Mensalgods	det jordegods, som var afsat til underholdning for sognets præst - kaldes også "beneficeret gods". - hvis dette omfattede mede end sognets præstegård med dennes jordtilligende, blev det som regel bortfæstet og drevet af en fæstebonde.
Mestermænd	bøddel, skarpretter.
Meus, mea, mei	latin - min, mit, mine
M. f. p.	forkortelse i forbindelse med underskrifter for "med ført pen" - se dette.
Michaelis	helligdag for ærkeenglen Michael - 29. september.
Midsommer	juni måned
Mikkelsdag	29. september - dansk navn for Michaelis

Ministerialbog	det samme som en kirkebog. Protokol hvori præsterne registrerede de kirkelige handlinger, som forekom i deres sogn. Fra 1814 førtes mini-sterialbøgerne i to ens eksemplarer, kaldet hovedministerialbogen, der var præstens eksemplar, og kontramministerialbogen, der var degnens eksemplar. De to ministerialbøger måtte af hensyn til brandfare aldrig opbevares under samme tag.
Minorerede kort	kort over de enkelte sogne tegnede som formindskelser af matrikelkortene, især fremstillet i begyndelsen af 1800-tallet. Opbevares i Ma-trikelsarkivet.
Mk.	forkortelse for "mark" - se afsnittet om pengevæsen.
Modelbøger	Protokoller anvendt ved 1688-matrikuleringen ved beregning af de enkelte bønders hartkorn. Beregningerne foregik på grundlag af markbø-gernes opmålings- og jordbonitetsnotater. Der blev anlagt en modelbog for hvert herred.
Monita	latin - en biskoppelig formaning til sine underordnede.
Mortuus, mortua, mortui	latin - død(e), afdød(e).
M. p.	forkortelse for "manu propria" = med egen hånd, egenhændig om underskrift.
M. p. p.	forkortelse for "med påholdt pen" - om underskrift, som en skrivekyndig afgiver på vegne af en person, der ikke selv kan skrive, mens denne berører penneskaftet med en finger.
Musketer	fodfolkssoldat bevæbnet med en musket, en geværtype, der var så tung, at det var nødvendigt at understøtte den under en såkaldt musketergaffel.
Målebordsblade	Grundkort i den geodætiske kortlægning - tegnet på et såkaldt målebord og udgivet i størrelsesforholdet 1:20.000, d.v.s. at 5 cm på kortet svarer til 1 km i terræn.
N	
Natførere	de renovationsarbejdere, der om natten fjernede byernes skarn - også kaldet natmænd.
Nathus	lokum.
Natmand	bøddelmedhjælper, rakker, renovationsarbejder.

Natus, nata, nati	latin - født(e)
Nativitas	latin - fødsel(sdag) - Nativitas Christi = Kristi fødsel
Navnemærke	en ikke skrivekyndig persons initialer anvendt som personlig underskrift på dokumenter, f. eks. S. M. S. for Søren Mikkel(s) Søn.
Nom.	forkortelse for Nomen = navn eller nomine = ved navn.
Nomen	latin - navn.
Nomine	latin - ved navn
Nuptiae	latin - vielse
O	
Obiit	latin - han/hun døde
Oktroj	privilegium, begunstigeelse, som ydes til gengæld for visse garantier.
Oktrojeret	privilegeret, f. eks. Det kongeligt oktrojerede Brandassurance Kompagni, tidligere navn for forsikringselskabet Kongelig Brand.
Olim	latin - forhen, tidligere.
Omgangfolk	fattiglemmer, som fik deres kost skiftevis - på omgang - hos mere vel-stillede sogneboere.
Omgangsskole	skoler, som ikke havde skolestue til rådighed, hvorfor undervisningen foregik på skift i elevernes hjem. Lærerne var oftest antaget for en vinter ad gangen og havde sjældent nogen uddannelse. Omgangsskolerne forsvandt med skolereformen af 1814.
Onus	latin - økonomisk forpligtelse, byrde f. eks. skattebyrde.
P	
Parentes	latin - forældre
Pastor loci	stedets præst - ofte forkortet p. l.

Pater	latin - fader
Patrinus	latin - mandlig fadder
Patronatsret	kaldsret til præsteembeder - se jus patronatus.
Patronymer	latin - fadernavne - "efternavne" dannet af faderens fornavn med tilføjelse af endelserne -datter eller -søn (-sen) - f. eks. Andersdatter, Nielssøn, Pe-dersen. Skiftende patronymer gik gradvist af brug i løbet af ca. 1835-50, og i 1856 blev anvendelse af patronymer som faste slægtsnavne officielt indført ved ministeriel bekendtgørelse, omend det tog endnu nogle år, inden skikken var almindeligt accepteret overalt.
Patronymikon	latin - fadernavn - se patronymer.
Pergament	dyrehud, navnlig kalveskind, der er behandlet således, at der kan skrives derpå.
Pertinentia	latin - tilliggende jord.
Pestilens(e)	latin - pest.
Philippi et Jacobi	apostlene Philips og Jacobs helgendag = 1. Maj. - Tidligere skæringsdag for nyt finansår, forfaldsdag for halvårslige skatter, landgilde m.m.
Physicus	latin - læge.
Pikenér	fodfolkssoldat bevæbnet med en piké, d.v.s. et ca. 5 meter langt spyd.
Pjese	kanon eller lignende artilleri - f. eks- et batteri på 24 pjeser = et batteri på 24 ka-nonner.
P. I.	forkortelse for Pastor loci = stedets præst.
Plakat	en kongelig bekendtgørelse. Centraladministrationens bekendtgørelser kaldes undertiden kancelliplakater eller kollegieplakater.
Pleuris = Pleuritis	latin - lungebetændelse
Podemester	Gartner, oftest brugt om herregårdsgartnere
Pokker	syfilis
Pom.	forkortelse for pomeridiana ..... latin - eftermiddag, om

	eftermiddagen.
Possessor	ejeren af noget.
Post	latin - efter
Posthumus, posthumi	posthuma, latin - født efter faderens død
Pri die eller pridie	latin - dagen før
Prinsessestyr	særskat, der opkrævedes til afholdelse af en prinsesses bryllup, heri indbefattet hendes medgift - kaldes også frøkenskat
Privét	lokum.
Proband	hovedpersonen, for hvem en anetavle eller efterslægtstavle opstilles.
Pro Memoria	brev, skrivelse, skriftlig underretning - egentlig latin: til erindring.
Proveniens	oprindelse.
Proveniensprincip	et arkiveringsprincip, hvor arkivalierne ordnes efter deres oprindelse, således at arkivalier fra samme embede, embedsmand eller institution altid samles i en og samme gruppe, der så kan være opdelt i undergrupper. De statslige arkiver er ordnede efter proveniensprincippet, således at man skal kende et dokumentets oprindelse for at genfinde det.
Pryne	sætte ring i næsen på svin - se ringsvin
Præceptor	latin - lærer, huslærer
Publice	latin - offentlig, åbenbar.
Publice absolution	latin - skriftemål aflagt foran den samlede menighed i modsætning til almindeligt skrifte, der aflægges for præsten i enrum. Offentligt skrifte påkrævedes for bl. a. forsyndelser mod det 6. bud, ude-blivelse fra den påbudte halvårslige altergang, manglende tilsyn med spædbørn, som døde i vuggen og andre forseelser.
Puerbe	latin - en barselkone.

R

Rakker	Bøddelmedhjælper - personer som bestred "uærligt arbejde" såsom flåning og fjernelse af selvdøde dyr, aflivning af visse dyr, der ikke tjente til menneskeføde, heriblandt udtjente heste, løsgående hunde og katte, kastrationer m.m.
Rakkerkule	hul, hvori rakkeren anbragte affald og ådsler.
Ran	åbenlys tilegnelse af en anden persons ejendele, modsat tyveri, som foregår fordækt. Ran straffedes mildere end tyveri.
Rbd.	forkortelse for rigsbankdaler - dansk møntfod 1813-1875.
Rdl.	forkortelse for rigsdaler - dansk møntfod fra 1625 til 1813 - efter 1813 undertiden anvendt også for rigsbankdaleren.
Realregister	Protokol, hvori primært ejendomshandeler, hæftelser og servitutter på ejendomme registreres under ejendommenes matrikelnumre med hen-visninger til de skøde- og pantebøger, hvor de relaterede dokumenter er indført i deres fulde ordlydende.
Reb	længdemål - se afsnittet om mål og vægt.
Recens	latin - nuværende
Reces	latin - en lov eller oftere et lovkompleks bestående af flere love.
Red	farvandet umiddelbart uden for en havn - ankerplads for skibe, som afventer at komme i havn - undertiden stavet rhed.
Reditus festivales	latin - indtægter på højtidsdage, særligt tænkes op præsternes og degnenes jule- påske- og pinseoffer. Se også redsel.
Redsel	en embedsmands småindtæger ud over hans faste løn, f. eks. præsternes og degnenes højtidsoffer - også kaldet småredsel. Ofte givet i form af naturalier.
Regimentskriver	kongelig embedsmand ved de nationale regimenter - administrerer rytterdistriktet og har ansvaret for mandskabet og hestenes indkvartering og forplejning - efter rytterdistrikternes ophævelse bestyrer af kronens ejendomme.
Registratur	en detaljeret fortegnelse over indholdet i et arkiv, f. eks. et præstearkiv, der kan indeholde et antal kirkebøger, liber daticus, kommunionbøger, forskel-lige protokoller vedr. skole- og fattigkommission, som sognepræsterne var formænd for i

begyndelsen af 1800-tallet.

Reluition	latin - Indfrielse af et pant eller tilbagekøb af en ejendom, der er solgt med for-behold af relutionsret = tilbagekøbsret.
Ren	en rende eller fordybning, undertiden en strimmel upløjet jord, der danne skel mellem to agre - kaldes også agerren.
Rentekammeret	indtil 1848 det regeringsafsnit under Danske Kancelli, som varetog statens finansvæsen og regnskaber - afløstes af finansministeriet.
Retsbetjente	fællesbetegnelse for embedmænd inden for justitsvæsenet, såsom bir-kefogeder, byfogeder og herredsfogeder, samt birke-by- og herreds-skrivere.
Revers	latin - se reversal 2.
Reversal	<ol style="list-style-type: none"> 1. en fortegnelse over de arkivalier, som en afgående embedsmand over-leverer til sin efterfølger i embedet, eller 2. en modydelse for en eller anden ydelse, eller et dokument, hvori løfte om en sådan indeholdes. F. eks. er en fæstereversal en genpart af et fæstebrev, som tilbageleveres til vedkommende godsejer med fæsterens påtegning og løfte om at overholde fæstets betingelser og forpligtelser.
Rhed	farvandet umiddelbart uden for en havn, ankerplads for skibe, som afventer at komme i havn.
Ridefoged	en godsejers stedfortræder og befuldmægtigede.
Ringsvin	prynede svin, d.v.s. svin, som havde fået sat ring i næsen. Ringene forhin-drede svinene i at rode i jorden og derved forårsage skade på afgrøderne.
Rode	skattedistrikt i en købstad.
Rolling	dialektisk betegnelse for stuehuset til en gård - også kaldet råling eller vå-ningshuset.
Rotgiesser	Håndværker, som fremstiller småting af messing, f. eks. lysestager o. l. - se også gørtler.
Rygsten	store flade brosten anbragt i gadens højtliggende midterlinie.
Rytterdistrikt	område, hvor jordegodset overvejende består af krongods, og hvoraf de kongelige indtægter anvendes til finansiering af et

rytterregiment - bestyres af en regimentskriver.

Rytterskoler	betegnelse for de 240 skoler, som Frederik IV oprettede i 1721-1727 i de 12 rytterdistrikter.
Rømningsbrev	Dokument, hvori en rømningsmand efterlyses.
Rømningsmand	<ol style="list-style-type: none"> 1. soldat, som udebliver fra eller flygter fra sin tjeneste 2. Fæstebonde, som uden opsigelse eller uden at have opfyldt sine forpligtelser forlader sin fæstegård.
Rådhuskælder	kælderrum under byens rådhus, der anvendtes som fængsel.
Rådstue	sal på rådhuset, hvori byens råd afholdt møder og bytinget afholdtes - under-tiden anvendt om hele rådhusbygningen.
S	
Saddehus	hus med vægge af græs- eller lyngtørv - benyttedes til redskabsrum og -navnlig i Nord- og Vestjyllands hedeegne - hyppigt til stald og stuehus til op imod 1900-tallets begyndelse.
Sagefald	bøder og forbrudt gods, der tilfaldt kongen.
Salvo Titulo	latin - med forbehold for titlens rigtighed, oftest forkortet til S.T.
Sepultus, sepulta, sepulti	latin - begravet
Sk.	forkortelse for skilling - se afsnittet om pengevæsen
Skarpretter	mens bøddelen skulle foretage henrettelser og virke i torturkamrene, foretage brændemærkning og stryge til kagen m.m., skulle skarpretteren alene udføre selve henrettelsen ved halshugning med sværd eller økse - mens man f. eks. i Tyskland skelnede skarpt mellem bøddel og skarpretter, så brugtes de to betegnelser tilsyneladende i flæng her i landet.
Skatkammerkollegiet	det samme som rentekammeret, se dette.
Skattemandtal	Fortegnelse over personer, som er pligtige til at betale forskellige former for ekstraskatter. Omfang og betydning af disse mandtaller afhænger af, hvilken skattetype det drejer sig om, og hvilken befolkningsgruppe, der indgår i mandtallet. Skattemandtal findes i lens-, amts- og købstadsregnskaberne.
Skifte	arvedeling - skifte kan foretages privat eller med assistance fra

øvrigheden - så-fremt privatskifte foretages, findes som regel intet herom bevaret, men ved of-fentligt skifte findes skiftereferater indført i særlige skifteprotokoller. Skifterne er vigtige personalhistoriske kilder, fordi de giver oplysninger om arvingernes navne og deres slægtsskab med arveladeren. Desuden rækker skiftearkivalierne ofte længere tilbage i tid end kirkebøgerne. Skiftearkivalier findes bl. a. i de private godsarkiver samt i retsbetjentarkiverne.

Skilling	mønt - se afsnittet om pengevæsen.
Skoleholder	en skrive- og læsekyndig person, som før skoleloven af 1814 drev en skole, ofte studenter, præste- og/eller degnesønner, som ikke havde fået embede.
Skolekommission	et udvalg, der med sognepræsten som formand ifølge skoleloven af 1814, forestod indretningen af sognets skoler, ansatte lærere og førte tilsyn med, at undervisninger var forsvarlig, og at børnene deltog i og fik den påbudte skolegang.
Skp	forkortelse for skæppe - se afsnittet om mål og vægt.
Skæppe	rummål, bl. a. til måling af korn - oprindeligt stærkt varierende størrelse, men fra 1687 standardiseret til 1/8 tønde.
Skøde- og panteprotokol	protokol, hvori indføres dokumenter vedrørende ejendoms-handel, belåning og pantsætning af ejendomme, hæftelser og servitutter på ejendommene. Indskrivningen i skøde- og panteprotokollerne sker i forbindelse med tinglæsningen af det pågældende dokument. Protokollerne findes i retsbe-tjentarkiverne, efter retsreofrmen i 1919 i dommerarkiverne. Skøde- og panteprotokollerne er almindeligt tilgængelige.
Skrå	en skrå er et sæt vedtægter eller love gældende for en gruppe mennesker indenfor et fællesskab. Der kendes adskillige bevarede landsbyskråer, også kaldet vider og vedtægter, samt lavsskråer, vedtaget henholdsvis af bønderne i landsbyerne eller håndværkerne i lavet.
Skår	så meget, som en høle kan skære i et hug, sædvanligvis 3 alen, se afsnittet om mål og vægt.
Slagtemåned	november måned (i Danmark - i Sverige oktober)
Slegfred	samleverske
Slegfredbarn	barn født uden for ægteskab.

Sletdaler	også kaldet slettedaler = 4 mark - se afsnittet om pengevæsen.
Sluffe	stor hestetrukket kasse - undertiden uden hjul - til transport af jord, gødning o. l.
Slægtsnavne	arvelige kendingsnavne. Der skelnes mellem egentlige slægtsnavne, der på en eller anden måde karakteriserer slægten, f. eks. stednavne, professionsnavne, m.m. og uegentlige slægtsnavne, patronymer. Slægts-navne arves normalt i mandslinien fra den første bærer af navnet, men der er dog eksempler på, at familier med ét slægtsnavn har antaget et andet. Patronymer som faste slægtsnavne indførtes ved ministeriel bekendtgørelse i 1856, men det varede dog endnu nogle år, inden den nye navneskik vandt indpas overalt i landet.
Småredsel	se redsel.
Snapstinget	Landsrettens første møde efter nytår.
Socer	latin - svigerfar
Soror	latin - søster
Sponsus, sponsa, sponsi	latin - trolovede
Sportel, Sportler	gebyrer, der betales for embedsforretninger
Sprinkler	Tyfys, især plettyfus.
S.T.	forkortelse for Salvo Titulo = latin - med forbehold for titlens rigtighed.
Stadsretten	købstadens ret, som omfattede særlige love og bestemmelse for vedkom-mende by.
Stambog	militært dokument, som giver personlige oplysninger om det militære per-sonel, såvel officerer som menige. Stambøger er ført siden 1746 og som regel bevaret siden 1765. Opbevares i hærens arkiv, der er en afdeling af Rigsarkivet.
Stamtavle	en tavle som viser en persons, probandens, efterkommere i mandlig linie. Døtre kan forekomme nævnt i alle generationer, men standser stamtavlens videre forløb.
Stavnsbåndet	Den kongelige forordning af 4.-2.-1733, som forpligtede bønderkarlenetil at forblive på det gods, hvor de var født indtil det 36. år. Såvel øvre som nedre aldersgrænsen dog ændret flere gange. Stavnsbåndet ophævet 1788.

Stejle	opretstående stang, hvorpå der lidt under toppen var anbragt et hjul, hvor det parterede legeme af en forbryder, der var dømt til hjul og stejle, blev anbragt efter henrettelsen.
Stervbo	af tysk sterben = dø - dødsbo.
Stift	Biskoppens embedsområde benævnt efter domkirkebyen.
Stiftamtmand .	Amtmand med residens i en domkirkeby.
Stob	rummål, = 2 potter
Stodderkonge	det samme som fattigfoged - se dette
Stokkemænd	mænd, som var forpligtet til at give møde på tinge for i givet fald at kunne bevidne, hvad der var sket - som regel var der udpeget 8 stokkemænd, hvoraf mindst 7 skulle være tilstede, for at tinget var gyldigt.
Strøgods	hovedgårdsjord, som ligger spredt i andre sogne end hovedgården og selve hovedgårdsmarken.
Sub hypoteca bonorum	(omnium) latin - med pant i (hele) ejendommen.
Superintendent	biskop. Titlen superintendent anvendtes i en kort tid efter reforma-tionen 1536, men man vendte ret hurtigt tilbage til at benytte titlen biskop.
Susceptrix	latin - gudmoder - ofte forkortet til Suscept.
Sværdfejer	håndværker, der fremstiller sværd, sabler og kårder.
Syld	Underlaget for de bærende stolper i et bindingsværkshus - kan enten bestå af sten kaldet syldsten eller en vandret bjælke kaldet en fodrem.
Synode	Det samme som landemode - se dette.
Sædemåned	oktober måned
Sættedommer	beskikket dommer, som beklæder retten, når den ordinære dommer er f. eks. er sygemeldt eller inhabil.
Sølimit	dels et kystnært udskrivningsområde, hvorfra flådens personel udskrives, dels de personer, som var indskrevet i sørullerne og som skulle aftjene deres mili-tærtjeneste i flåden.

Sørulle	fortegnelse over potentielt personel til flåden.
T	
Tag	tagrør eller tækkehalm, f. eks. et læs tag = et læs tagrør eller tækkehalm.
Tagdryp	en husejers ejendomsret gik til den linie, der dannedes ved tagdryppet fra huset.
Tamperdag	kvartårlige fastedage - de dage, hvor der blev afsagt dom i gejstlige sager, bl. a. ægteskabssager og sager, hvori var involveret gejstlige personer.
Tamperretten	gejstlig retsinstans under forsæde af stiftslensmanden, senere stift-amtmanden, samt nogle gejstlige. som dømte bl. a. i ægteskabssager. Jurisdiktionen i ægteskabssager overførtes på Sjælland til de verdslige retsinstanser i 1771 og i det øvrige land i 1797.
Taske	Bygningsudvidelse ved gavlen af et hus, idet en ny ydermur opføres parallelt med den eksisterende gavl og taget forlænges ned til denne nye ydermur. Såfremt en tilsvarende udvidelse sker ved husets langside, tales der om et udskud.
Test.	Forkortelse for testes - latin - vidner, såvel i retssager som andre forhold, f. eks. dåbsvidner = faddere.
Toft	et jordstykke, som er udskilt fra landsbyernes fællesjord og undtaget den fælles dyrkningstvang. Tofterne lå som regel umiddelbart ved de gårde eller huse, som de tilhørte, og benyttedes bl. a. til have og/eller græsning for visse husdyr.
Trinitatis	latin - kirkefest for treenigheden - 1. søndag efter pinse.
Tækkehalm	langhalm af rug.
U	
Udskiftningen	Udskillelse af en ejendoms jord fra det almindelige jord- og dyrknings-fællesskab, som praktiseredes på landet indtil landbrugsreformerne i slutningen af 1700-tallet. Udskiftningens formål var at reducere det store antal små agerlodder, som udgjorde ejendommenes jordtilliggende til forholdsvis få sammenhængende markarealer. Påbegyndt i 1760'erne, men

først afsluttet et stykke ind i 1800-tallet. Udskiftningen blev underlagt amtsligt landvæsenskommissioner og udført efter indstillinger fra landinspektører. Arkivalier vedr. udskiftningerne kan bl. a. findes i amtsarkiverne.

Udskiftningskort

sogne- eller ejerlavskort tegnet af de landinspektører, som virkede under udskiftningen, og viste den fremtidige jordfordeling efter udskiftningen. Kortene tegnedes i 2 eksemplarer, hvoraf det ene tilfaldt amtet, det andet forblev i sognet. Amternes eksemplarer - for så vidt de var bevaret - blev senere benyttet som de første matrikelkort og findes nu i Matrikelsarkivet. Bevarede eksemplarer af de lokalt opbevarede kort kan undertiden findes i de private godsarkiver på landsarkiverne eller de kan indgå i samlingerne på egns- og sognearkiver landet over.

Udskud

Bygningsudvidelse ved langsiden af et hus fremkommet ved, at man har opført en ny (lavere) ydermur uden for og parallelt med den hidtidige og derefter forlænget taget ned til den nye ydermur. Når en tilsvarende udvidelse skete ved gavlen, kaldes den en taske.

Uxor

latin - hustru.

V

Varefoged

budbringer - person, som indvarsler bønderne m. fl. til ægtkørsel, hoveri-arbejde eller andet arbejde, som de er lovmæssigt forpligtede til at udføre.

Vedfoged

person, der fører tilsyn med træhugst og brændeindsamling i skovene.

Vider og vedtægter

en samling regler og bestemmelser, som er vedtaget af bønderne i en landsby eller af medlemmerne i et håndværkerlav - det samme som en skrå

Viduus, vidua

latin - enkemand, enke

Visum repertum

latin - besvarelsespåtegning - I ældre tid var det almindeligt, offentlige myndigheder svarede på skriftlige forespørgsler visum repertum, d.v.s. på det samme ark papir, hvorpå forespørgselen blev modtaget, hvorefter dette returneredes til modtageren.

Vita

latin - levned, levnedforløb, levnedbeskrivelse.

Vita anteacta

latin - (en persons) levnedbeskrivelse før (denne) sags opkomst.

Vitaprotokol	protokol, hvori der findes beskrivelser af visse embedsmænds levned- og karriereforløb.
Vornedskab	ordning indført på den sjællandske øgruppe i 1300-tallet for at sikre landbruget arbejdskraft ved at forbyde dem at fraflytte det gods, hvor de var født og forpligtede dem til at tage fæste på dette gods. Vornedskabet ophævet i 1702.
Vulgo	latin - kaldet .... (anvendt i forbindelse med en persons tilnavn)
Værkbruden	krøbling - ødelagt af gigt.
Værneting	det tingsted eller den domstol, hvorunder en person hører, og hvor et sagsanlæg imod ham altid skulle anlægges.
X	
Xbris	december
Xsten(sen)	forkortelse for Christen(sen)
Xsti	Christi
Æ	
Ægt	pligtarbejde, f. eks. ægtkørsel = pligtkørsel. Kongelig ægtkørsel = bøndernes pligt til at transportere den omkringrejsende konges medbragte gods.
Ævred	hegn, indhegning - at opgive ævred vil sige at nedtage eller åbne hegnet omkring de afhøstede marker for at lade kreaturerne græsse på dem.
Å	
År og dag	juridisk begreb = 1 år og 6 uger.

Mål og vægt.

Ældste længdemål

1 favn	fra fingerspids til fingerspids med udstrakte arme
1 alen	en udstrakt arms længde
1 fod	en fods længde
1 kvarter	afstanden mellem tommefingerspids og lillefingerspids på en udspilet hånd
1 håndsbredde	håndens bredde over knoerne
1 fingerbredde	bredden af en af de mellemste fingre
1 linie	det samme som et strå
1 strå	et halmstrå's tykkelse eller bredden af tommefingerneglens "måne", d.v.s. den lyse del af neglen ved negleroden.
1 skrupel	en negls tykkelse.

Gamle standardmål

1 favn	= 3 alen = 1,88 m.
1 alen	= 2 fod = 4 kvarter = 24 tommer = 62,75 cm
1 fod	= 2 kvarter = 12 tommer = 31,37 cm
1 kvarter	= 6 tommer = 15,59 cm
1 tomme	= 12 linier = 12 strå = 2,61 cm
1 linie	= 1 strå = 12 skrupler = 2,18 mm
1 skrupel	= 0,18 mm

Gamle vej- og markmål - længder

1 mil	= 4000 favne = 12000 alen = 7,5325 km
1 fjerdingvej	= 1000 favne = 3000 alen = 1,883 km

½ fjerdingvej	= 941,3 m
1 reb	= 100 fod = 31,285 m
1 landmålerkæde	= 50 fod = 15,693 m
1 rode	= 10 fod = 3,1385 m

Gamle vej og markmål - arealer

1 tønne land (td. land.)	= et stykke jord, der kan tilsås med 1 td. Korn
1 td, land	= 8 skæpper (skp.) land
= 14000 alen ²	= 5516 m ²
1 skp. land	= 4 fjerdingkar (fdk) land = 689,5 m ²
1 fdk land	= 3 album (alb.) land = 172,2 m ²
1 alb. land	= 57,4 m ²
1 kvadratreb	= 10000 kvadratfod = 985 m ²
1 kvadratrode	= 100 kvadratfod = 9,85 m ²

Den anden vej

1 hektar	= 100 ar
= 10000 m ²	= 1,813 td land
1 ar	= 100 m ² = 259,96 alen ²

Andre flademål

1 kvadratalen	= 4 kvadratfod = 0,3937 m ²
1 kvadratfod	= 144 kvadrattommer = 994 cm ²
1 kvadrattomme	= 144 kvadratlinier = 6,834 cm ²
1 kvadratlinie	= 4,75 mm ²

Rummål - flydende varer og lign.

Øl, brændevin, mjød, eddike, smør, saltet fisk undtagen sild, saltet kød og flæsk, talg, sæbe m.m

1 fad	= 2 tdr.
1 tønde	= 4 anker = 136 potter = 131,4 lt.
1 drittel smør	= 50,8 kg
1 anker	= 17 kander = 34 potter = 32,8 lt.
1 bimpel	= ½ anker = 17 potter = 16,4 lt.
1 kande	= 2 potter = 1,932 lt.
1 pot	= $\frac{1}{32}$ kubikfod = 4 pægle = 0,966 lt.
1 pægl	= 0,242 lt.
1 halvpægl	= 0,121 lt
1 flaske	= $\frac{3}{4}$ pot = 0,725 lt.

Specielle rummål for vin

1 vinanker (normalt mål)	= 40 potter = 38,64 lt
1 vinanker (lovbestemt mål)	= 39 potter = 37,674 lt.
1 viertel	= $\frac{1}{5}$ anker = 8 potter = 7,73 lt.

Specielle rummål for saltsild

1 sildetønde	= 112 potter = 108,2 lt.
1 læst sild	= 12 sildetønder = 1298,5 lt.

Specielle rummål for tran og tjære

1 tjæretønde	= 1 trantønde
--------------	---------------

= 120 potter = 115,92 lt.

Rummål for tørre varer

Korn, frugt, honning, kalk,
bark, m.m.

1 tønde (korntønde) = 8 skæpper = 144 potter = 139,1 lt.

1 skæppe = 4 fjerdingkar = 18 potter = 17,39 lt.

1 fjerdingkar = 2 ottingkar = 4½ potter = 4,35 lt.

1 ottingkar = 4,35 lt.

1 pot = 4 pægle = 0.966 lt.

1 pægl = 0,242 lt.

Specielle rummål for stenkul, trækul og salt

1 tønde (kultønde eller salttønde) = 175 potter = 170 lt.

Generelle handelsmål

Strøget mål varen strøget af ved kanten

Godt mål en ubestemt varemængde, men altid mere end strøget mål.

Fast mål $\frac{17}{16}$, $\frac{18}{16}$ eller $\frac{19}{16}$ af strøget mål

Topmål $\frac{12}{10}$ eller $\frac{12}{11}$ af strøget mål.

De fleste varer handledes "strøget mål, medmindre andet var aftalt. - Stenkul, trækul, bark, æbler, nødder, og lign., som giver mellemrum med luft, handledes dog normalt med topmål.

Rummål for stabelvarer

Tømmer, tørv, brænde

1 kubikfavn = 27 kubikalen = 6,678 m³

1 kubikalen = 8 kubikfod = 247,33 lt.

1 kubikfod = 1728 kubiktommer = 30,916 lt.

1 kubiktomme = 1728 kubiklinier = 17,9 cm³

1 kubiklinie = 17,9 cm³

Vægt

1 commercelæst = 5200 skålpund = 2600 kg

1 skippund = 20 lispund = 320 skålpund = 160 kg.

1 centner = 7 lispund = 112 kg.

1 lispund = 16 skålpund = 8 kg.

1 skålpund = 1 pund = 500 gr.

1 pund = 1 skålpund = 500 gr.

Små vægteneheder brugt før 1860

1 pund = 1 skålpund = 2 mark = 500 gr.

1 mark = 8 unzer = 250 gr.

1 unze = 2 lod = 31,25 gr.

1 lod = 4 qvintiner = 15,625 gr.

1 qvintin = 4 ort = 3,906 gr.

1 ort = 0.977 gr.

Små vægtenheder brugt efter 1860

1 pund = 1 skålpund = 100 kvint = 500 gr

1 kvint = 10 ort = 5 gr

1 ort = 0,5 gr.

Medicinalvægt - Apotekervægt

1 pund medicinalvægt	= 12 unzer (medicinalvægt) = 256,2796 gr.
1 unze medicinalvægt	= 8 drachmer = 21,2566 gr.
1 drachme	= 3 skrupler = 2,67 gr.
1 skrupel (medicinalvægt)	= 20 gran = 0,889 gr.
1 gran	= 44,5 mg.

Hartkorn = beskatningsværdi

1 tønde hartkorn	= 8 skæpper hartkorn
1 skæppe hartkorn	= 4 fjerdingkar hartkorn
1 fjerdingkar hartkorn	= 3 album hartkorn
1 album hartkorn	= hartkornets mindste enhed.

Hartkorn betyder egentligt "hårdt korn", d.v.s. rug eller byg, og hartkornet var - dengang statens skatteindtægter stort set udelukkende var lagt på landbrugsjorden - et udtryk for, hvor stort et skattetryk en gård kunde bære. At en gård er på f. eks. 3 tønnder hartkorn betyder, at den - når det dyrkes forsvarligt - kan beskattes med 3 tønnder hårdt korn eller tilsvarende værdi, uden at beskatningen bliver så hård, at landbrugsdriften lider skade. Der skal stadig være nok tilbage til, at gårdmanden og hans familie kan overleve, at han kan vinterfodre sin besætning, lønne nødvendig medhjælp, have korn m.m. til udsæd det følgende år samt kunne svare andre udgifter og afgifter, bl. a. landgilde og tiendeafgifter og jævnlige pålagte ekstraskatter.

Gårdens hartkorn er derfor afhængig af to grundlæggende faktorer - dels den tilliggende jords areal, og dels jordens godhed = bonitet.

Hartkornsansættelsen af en gård skete ved matrikuleringen.

I Danmark har der i tidens løb foregået matrikulering 4 gange, hvoraf de to første matrikuleringer kun fik kortvarig gyldighed.

Den første matrikulering fandt sted i årene umiddelbart efter enevældens indførelse i 1660. Den blev udført af en regeringskommission på grundlag af indberetninger fra godsejerne om de enkelte bønders landgildeydelse og trådte i kraft 1662. Denne matrikulering omtales i historien som "kommissionsmatriklen".

Den var næppe trådt i kraft, før man måtte konstatere, at den var både uretfærdig og på flere måder mangelfuld. Den blev derfor udsendt til lokal vurdering og justering i amtstuerne, således

at en revideret matrikel kaldet "amtstuematriklen" eller "Frederik d. III's matrikel" kunne træde i kraft allerede i 1664.

Efter af denne matrikel havde fungeret i 15-16 år, måtte man imidlertid erkende, at heller ikke den var tilstrækkelig god, og i 1681 påbegyndte man derfor forarbejdet til en ny og endelig matrikulering. Forarbejdet bestod i, at hvert eneste stump dyrket agerjord blev målt af landinspektører og kvalitetsbedømt af landbrugskyndige mænd. Opmålingsresultaterne og bonitetsbedømmelserne blev noteret i såkaldte markbøger for de enkelte sogne og indsendtes til kancelliet, hvor man foretog de nødvendige beregninger, der findes herredsvi i såkaldte modelbøger, og endelig blev den færdige matrikel indskrevet i matrikelbøger. Såvel mark-, model- som matrikelbøgerne opbevares nu i matrikelsarkivet og giver vigtige landbrugshistoriske oplysninger. Denne nye tredje matrikel, som efter udgiveren blev kaldt Christian d. V's matrikel, var færdig og blev sat i kraft i 1688. Efter denne matrikel svarer 1 tønde hartkorn til et jordareal på mellem 2 og 8 tønder land, afhængigt af jordens bonitet, der i markbøgerne beskrives som "god rugjord" for bedste kvalitet til "ond havrejord" for dårligste jordkvalitet. Flere kvalitetsgrader derimellem forekommer.

I modsætning til de to første matrikler, der blev ansat alene på grundlag af de dyrkede jorder, så medtog man i 1688-matriklen også udyrkede arealer, idet enge og mosearealer blev hartkornsansat efter høstudbyttet i antal hølæs, og skovarealer blev hartkornsansat efter, hvor mange oldensvin de kunne føde. 1688-matriklen eller Christian d. V's matrikel var gældende indtil 1844.

Den 4. og sidste matrikel er efter ikrafttrædelsesåret kaldet 1844-matriklen. Forarbejdet til den blev påbegyndt i 1820 efter at rentekammeret allerede i 1802 havde fået ordre til at udarbejde præcise retningslinier for matrikuleringen og der efter disse var foretaget forskellige prøvematrikuleringer. Arbejdet opdeltes i 3 faser, nemlig 1. opmåling og udarbejdelse af matrikelkort, 2. bonitering og 3. beregninger.

Til anvendelse som matrikelkort indkaldte man fra amterne alle bevarede udskiftningskort (se ordbogsafsnittet) til kvalitetsbedømmelse, og hvis man fandt dem tilstrækkeligt nøjagtige blev de kopieret og anvendt. Ellers blev der foretaget nye opmålinger og tegnet nye kort.

Hvad jordboniteringen angår fandt man frem til en "idealjord" i Karlslunde på Sjælland. Andre jorder blev efter idealjorden klassificeret i 24 takster, som afspejlede nettoudbyttet pr arealenhed i forhold til idealjorden, og hartkornet beregnes derefter som et produkt af jordarealet og jordboniteten.

Forkortelser vedr. ældre mål og vægt

'	= fod
“	= tomme(r) = mark
Al.	= Alen
Alb.	= album

Fdk	= fjerdingkar
Fkr.	= fjerdingkar
Htk.	= hartkorn
Mk.	= mark
Skp.	= skæppe(r)
Td(r).	= Tønde(r)

Pengevæsen i ældre tid

14-1500-tallets mønt

1 mark	= 16 skilling = 192 penninge
1 skilling	= 3 albi = 4 sterling = 12 penninge
1 skilling grot	= 9 skilling = 108 penninge
1 albi	= 4 penninge
1 sterling	= 3 penninge

Mønterne prægedes i sølv og deres værdi, d.v.s. købekraft, var mere afhængig af møntens lødighed og vægt end dens pålydende, og brudstykker af mønter var lige så gangbare som hele mønter. Udenrigsk prægede mønter var almindeligt forekommende, især mønter præget i Lübeck. Disse havde en lidt større lødighed end de tilsvarende danske mønter og der skelnes derfor mellem "skilling dansk", "mark dansk" på den ene side og "skilling lübsk", "mark lübsk" på den anden.

Købekraft i 14-1500-tallet

- I 1420 kunne man købe en tønde byg for 12 skilling dansk.
- I 1458 kunne man købe en fed ko for 27 skilling dansk = 3 skilling grot.
- I 1465 kunne man købe en gås for 2 skilling dansk.
- I 1465 kunne man købe en høne for 1 skilling dansk.
- I 1510 kunne man købe en gås for 1 skilling dansk.
- I 1510 kunne man købe en høne for 6 penninge dansk.

16-1700-tallets penge

1 daler =	= 1 rigsdaler (Rdl) = 6 mark (Mk.) = 96 skilling (Sk. Skl.)
1 sletdaler (Sdl)	= 4 mark (Mk.) = 64 skilling (Sk. Skl.)
1 mark (Mk.)	= 16 skilling (Sk. Skl.)

Seddelpenge udstedes første gang i Danmark af Frederik d. III i 1713 under den Store Nordiske Krig. Sedlerne blev indløst i sølv mønt efter krigens ophør i 1721.

Seddelpenge blev igen udstedt i 1736 og har siden da været gangbart betalingsmiddel. Kun Courantbanken, der blev oprettet i 1736, havde tilladelse til at udstede seddelpenge. Indløsningskursen for seddelpengene varierede stærkt, og var periodevis helt suspenderet. Der skelnes derfor mellem

speciedaler = daler in specie, d.v.s. i mønt(er) og

courantdaler = daler courant, d.v.s. seddelpenge.

I perioden 1736-1773 var Courantbanken privatejet, men i 1773 blev den overtaget af staten, der herefter var eneansvarlig for pengevæsenet her i landet.

I 1812-13 under Napoleonskrigen faldt seddelpengenes værdi kraftigt, hvilket førte til Courantbankens fallit og statsbankerotten i 1813. Seddeludstedelsen overgik derfor til den nyoprettede Rigsbank. Indløsningskurserne for rigsbanksedler var i begyndelsen under pari, og der skelnedes derfor mellem rigsbankdaler S.V (sølvværdi) eller rigsbankdaler N.V. (navneværdi, d.v.s. det aktuelle beløb i sedler). Det tilstræbtes dog, at seddeltværdien skulle nå pari så hurtigt som muligt, hvilket skete i 1830'erne.

1813-1873

1 rigsbankdaler (Rbd,)	= 6 rigsbankmark (Rbm)	= 96 rigsbankskilling (Rbs.)
1 Sletdaler	= 4 rigsbankmark (Rbm)	= 64 rigsbankskilling (Rbs.)
1 rigsbankmark (Rbm.)		= 16 rigsbankskilling (Rbs.)

Sletdaler er en beløbsstørrelse. Der har aldrig eksisteret nogen mønt, der hed en sletdaler.

Købekraft i 16-1700-tallet

I 1630'erne kostede 1 td. byg 1 daler.

I 1630'erne kostede et lam 5 mark

I 1630'erne kostede et får mellem 1 daler 2 mark og 1 daler 3 mark.

I 1630'erne kostede en god hest 9 daler.

I 1630'erne kostede en stud 12 daler.

I 1630'erne kostede et svin mellem 1 daler 3 mark og 1 daler 4 mark.

I 1740'erne kunne man købe 1 pund rugbrød for 2 skilling.

I 1740'erne kunne man købe 1 pund hvedebrød for 4-5 skilling.

- I 1740'erne kunne man købe 1 pund oksekød for 4-5 skilling.
- I 1740'erne kunne man købe 1 pund svinekød for 6-7 skilling.
- I 1740'erne var daglønnen til f. eks. en murersvend 40 skilling.

Købekraft medio 1800-tallet

- Omkring 1845 kostede 1 stud 38-45 Rbd.
- Omkring 1845 kostede 1 ko 30-35 Rbd.
- Omkring 1845 kostede 1 td. rug 5-6 Mk.
- Omkring 1845 kostede 2 pund flæsk 21 Rbs.
- Omkring 1845 kostede 2 pund smør 50 Rbs.
- Omkring 1845 kostede 20 æg 1 Rbd.
- Omkring 1845 kostede 50 cigarer 32 Rbs.
- Omkring 1845 kostede 2 pund kaffe 44 Rbs.
- Omkring 1845 kostede 1 potte brændevin 18 Rbs.
- Omkring 1845 kostede 2 pund sukker 44 Rbs.

Møntreformen 1873.

Siden 1873 har Danmark haft møntfoden 1 krone = 100 øre.

Ved møntreformen, der gennemførtes samtidig i de skandinaviske lande, blev 1 rigsbankdaler omvekslet til 2 kroner.

Købekraft og lønninger efter møntreformen 1873

- I 1880'erne kostede 1 pund smør 1 krone
- I 1880'erne kostede 1 pund flæsk 70 øre
- I 1880'erne kostede et par støvler til en pige i konfirmationsalderen 8 kr.
- I 1880'erne kostede et læs tørv 6 kr.

- I 1880'erne tjente en landsbyskolelærer 108 kr pr kvartal + fri bolig med lidt havejord.
- I 1880'erne havde en daglejer ved landbruget en dagløn på 1,00 kr. - 1,10 kr.

Forkortelser vedr. pengevæsen

	= mark
Mk.	= mark
Rbd.	= rigsbankdaler
Rbm.	= rigsbankmark
Rbs	= rigsbankskilling
Rd.	= rigsdaler
Rdl.	= rigsdaler
Rdr.	= rigsdaler
S.	= skilling
Sdl.	= sletdaler
Sk.	= skilling

Skl. = skilling

Romertal

I	V	X	L	C	D	M
1	5	10	50	100	500	1000

I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11

XX	XXX	XL	L	LX	XC	C	C!	CX	CL	CC
20	30	40	5	60	90	100	101	110	150	200

MMI	MCMIC	MDCCCXLIV	MMLXIX
2001	1999	1844	2069

Regler for tydning af sammensatte tal

1. Opløs tallet i enkeltstående "cifre" -
2. Sammentræk to romertal, hvor et lille romertal efterfølges af et større romertal til en tocifret talgruppe.
3. Sæt værdier på alle enkeltstående romertal, og derefter på alle "2-cifrede" romertalgrupper, idet det lille tals værdi trækkes fra det store tals værdi.
4. Læg alle disse værdier sammen

Eksempel

Hvad betyder romertallet MDCCCXLIV

Regel nr. 1. Opløs i enkeltstående "cifre"

M   D   C   C   C   X   L   I   V

Regel nr. 2. Sammentræk to romertal, hvor et lille romertal efterfølges af et større romertal til en tocifret talgruppe.

M   D   C   C   C   XL   IV

Regel nr. 3. Sæt værdier på alle enkeltstående romertal, og derefter på alle "2-cifrede" romertalgrupper, idet det lille tals værdi trækkes fra det store tals værdi.

M	D	C	C	C	XL	IV
1000	500	100	100	100	40	4

Regel nr 4. Læg alle disse værdier sammen: hvorved fås 1844.